

Ο σοφός και το παραμύθι της τέχνης

ΒΗΜΑ 25-6-95

Της ΜΑΡΙΝΑΣ
ΛΑΜΠΡΑΚΗ - ΠΛΑΚΑ

Ernst Gombrich: Ιστορία της τέχνης, εκδόσεις Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1995.

Ο ΕΡΝΣΤ Γκόμπριτς (Ernst Gombrich), ο διαπρεπέστερος ίσως ζων ιστορικός της τέχνης, δεν φαίνεται να συμεριζείται την απορία των καθαφικών νέων της Σιδώνας. Από μια διαδρομή «γεμάτη περιπέτειες, γεμάτη γνώσεις», αξιώματα και βιβλία που του εξασφάλισαν περίοπτη θέση στη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα, ιδού ποιο σταθμό της επιλέγει ως προνομιακό: «η σημαντικότερη στιγμή της ζωής μου ήταν τότε που ανακοίνωσα τον θάνατο του Χίτλερ στον πρωθυπουργό της Αγγλίας Γουίνστον Τσόρτσιλ και στον αγγλικό λαό». Ο βιεννέζος ιστορικός της τέχνης πρόσφερε στη διάρκεια του πολέμου τις υπηρεσίες του στο BBC, όπου είχε καθήκον να παρακολουθεί τις γερμανικές εκπομπές και να συντάσσει το σχετικό δελτίο.

Ο θάνατος του Χίτλερ, συμβολικός θάνατος του φασισμού, είχε μια βιωματική σημασία για τον νέο ακόμη επιστήμονα (γεννήθηκε το 1909). Τον Δεκέμβριο του 1935 σε ηλικία 26 ετών, διδάκτωρ ήδη και συγγραφέας βιβλίων και μελετών, αναγκάστηκε να εκπατριστεί για να αποφύγει τους διωγμούς των ναζί κατά των Εβραίων, μολονότι η οικογένειά του είχε ασπαστεί τον προτεσταντισμό. Ήδη από το 1933 το περίφημο Ινστιτούτο Warburg είχε - μαζί με την πλούσια βιβλιοθήκη της Ιστορίας της Τέχνης και με όλο το προσωπικό του - μεταφερθεί από τη Φραγκφούρτη στο Λονδίνο, επειδή, ως εβραϊκό ίδρυμα, απειλούνταν από τους ναζί. Ο διευθυντής του Ινστιτούτου, ο επιφανής εικονολόγος Fritz Saxl, που γνώριζε τις επιδόσεις του νεαρού Γκόμπριτς, μαθητή του διάσημου ιστορικού Julius von Schlosser, τον κάλεσε να εργαστεί ως ερευνητής στο κέντρο.

Η κ. Μαρίνα Λαμπράκη - Πλάκα είναι καθηγήτρια της Ιστορίας της Τέχνης στην ΑΣΚΤ και διευθύντρια της Εθνικής Πνακοθήκης.

Εκεί έμελλε να διανύσει όλη την επιστημονική του σταδιοδρομία. Από το 1959 ως το 1976 θα διευθύνει το Ινστιτούτο Βάρμπουργκ, το οποίο στο μεταξύ είχε ενταχθεί στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου. Παράλληλα διδάσκει στο Ινστιτούτο Courtauld και στην Οξφόρδη, όπου γίνεται καθηγητής στην έδρα Ruskin.

Μέσα απ' αυτή την πολύπλευρη ερευνητική και διδακτική δραστηριότητα θα αναδυθεί ένα έργο απέραντο, πρωτότυπο και αδιάκοπα αιφνιδιαστικό, καθώς ανατρέπει πολλούς κοινούς τόπους της παραδοσιακής ιστορίας της τέχνης. Όλα τα βιβλία του, με εξαίρεση την *Ιστορία της τέχνης* και τη βιογραφία του Aby Warburg, είναι αντλημένα από τα μαθήματα και τις διαλέξεις του. Αυτό τους δίνει ένα χαρακτήρα αμεσότητας που διατηρεί το άρωμα του προφορικού λόγου. Ίσως το πιο σημαντικό και το πιο επιβλητικό σε όγκο είναι το έργο του *Art and Illusion (Τέχνη και Ψευδαίσθηση, 1960)*, όπου ο συγγραφέας προτείνει μια νέα θέαση της ποιητικής των εικόνων (εικονοποιίας) με τη βοήθεια άλλων κοινωνικών επιστημών όπως η κοινωνιολογία και κυρίως η ψυχολογία, αλλά και με συνεχή αναδρομή στις μαρτυρίες της εποχής. Ο Γκόμπριτς ομολογεί την οφειλή του στους δασκάλους του της Σχολής της Βιέννης (J. von Schlosser, E. Kriss), στον φίλο του φιλόσοφο Karl Popper και σε πολλούς ψυχολόγους, που τον βοήθησαν να κατανοήσει τους μηχανισμούς της αντίληψης.

Αλλώστε αν τον καλούσαν να δώσει έναν τίτλο σε όλο το έργο του θα δεχόταν να το περιγράψει ως «φυσιολογία της αισθητικής αντίληψης». Όταν όμως του ζητούν να προσδιορίσει τη μέθοδό του απαντά: Δεν έχουμε ανάγκη από μια συγκεκριμένη μέθοδο, αυτό που χρειαζόμαστε είναι κοινή λογική και η δυνατότητα να θέτουμε κάθε φορά το σωστό ερώτημα.

Η «Ιστορία της τέχνης» στα ελληνικά. Την αφορμή γι' αυτή τη σύντομη αναδρομή στη ζωή και στο έργο ενός από τους σημαντικότερους θεωρητικούς της τέχνης του αιώνα μας μου την πρόσφερε η κυκλοφορία στα ελληνικά της κομομαγίτη «Ιστορίας της τέχνης» του Γκόμπριτς, ενός από τα πιο πολυδιαβασμένα βιβλία του είδους του. Στην Αγγλία έχει κιόλας πραγματοποιήσει 15 εκδό-

Αριστερά, Jan van Eyck, *Ο γάμος του Αρνολφίνι, 1434, ελαιογραφία, Εθνική Πνακοθήκη, Λονδίνο και, επάνω, ο Ερνστ Γκόμπριτς (Ernst Gombrich) σε πρόσφατη φωτογραφία*

στέγη στη Σχολή Μωραΐτη, όπου δίδασκα ιστορία της τέχνης. Ο αείμνηστος Αντώνης Μωραΐτης ζήτησε τη συμβουλή μου για ένα βοήθημα και εγώ του υπέδειξα ανεπιφύλακτα το αριστούργημα του Γκόμπριτς. Μόλις ιδρύθηκε η Εταιρεία Σπουδών το περιέλαβε στο εκδοτικό της πρόγραμμα. Ο ιδρυτής της δεν ευτύχησε να δει το βιβλίο τυπωμένο. Το ΜΙΕΤ ολοκλήρωσε αυτό το παιδαγωγικό όραμα.

Τα Ελληνόπουλα έχουν τώρα στη διάθεσή τους ένα βιβλίο που είναι γραμμένο ειδικά για να τα ταξιδέψει με ανάλαφρα φτερά στον μαγικό κόσμο της τέχνης. Γιατί ο Γκόμπριτς ξεκινάει από μια παιδαγωγική αρχή που την επαληθεύει αδιάκοπα μέσα στην ιστορία του: «Όλα μπορείς να τα πεις με μια γλώσσα τόσο απλή που να τα καταλάβει ακόμη και ένα παιδί». Ακόμη και ο αγγλικός τίτλος του βιβλίου αποκαλύπτει τις προθέσεις του συγγραφέα. «The Story of Art» δεν μεταφράζεται με ακρίβεια με τον αντίστοιχο ελληνικό τίτλο «Ιστορία της τέχνης».

Ίσως θα ήταν πιο σωστό, αλλά και επικίνδυνα παραπλανητικό, να τον αποδώσουμε ελεύθερα με τον τίτλο «Το παραμύθι της τέχνης» ή η «Περιπέτεια της τέχνης». Ακόμη και ο τρόπος που «γράφτηκε» δηλώνει την πρόθεση του ιστορικού να αφηγηθεί την ιστορία της τέχνης με την αμεσότητα και τη ζωντανία του προφορικού λόγου. Πράγματι την «Ιστορία της

τέχνης» άρχισε να την «αφηγείται» προφορικά σε μια δακτυλογράφο, που την κατέγραψε στη διάρκεια του πολέμου. Η ιστορία τελείωσε μετά τον πόλεμο και εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1950 από τις εκδόσεις Phaidon Press.

Στον πρόλογο του ο συγγραφέας εκθέτει τους κανόνες που τον καθοδήγησαν στη συγγραφή του βιβλίου. Κανόνες που συνθέτουν έναν χρήσιμο οδηγό ή, ακριβέστερα, έναν καταστατικό χάρτη των όρων - και ορίων - συγγραφής ενός καλού παιδαγωγικού εγχειριδίου. Ίσως εδώ βρίσκεται συμπυκνωμένη και η ημυσική συνταγή της καταπληκτικής απήχησης του βιβλίου όχι μόνο στους νεαρούς αναγνώστες, αλλά και σε κάθε Οδυσσέα του συναρπαστικού ταξιδιού που λέγεται Ιστορία της τέχνης. Ο συγγραφέας δηλώνει ότι οι ιδανικοί αναγνώστες της ιστορίας του είναι οι νέοι ανάμεσα στα δώδεκα και στα είκοσι, αλλά σπεύδει να διευκρινίσει: «Ποτέ όμως δεν πίστεψα πως τα βιβλία για νέους πρέπει να διαφέρουν από τα βιβλία για ενήλικους - εκτός από ένα σημείο: ότι έχουν να αντιμετωπίσουν τους πιο απαιτητικούς κριτές...». Για να ανταποκριθεί στην αυστηρότητα και στην ελκίρινα αυτού του κοινού, ο Γκόμπριτς γράφει απλά, αποφεύγοντας τα συνήθη αμαρτήματα εκείνων που γράφουν για τέχνη: την «επιτήδευση», τον «συναίσθηματισμό», «την επιδεικτική χρήση τεχνικών και επιστημονικών όρων».

Για να καλύψει την απέραντη έκταση μιας ιστορίας της τέχνης που ξεκινάει από τα σπήλαια του Λασκό, διατρέχει όλους τους πολιτισμούς και όλους τους αιώνες και φθάνει ως τις μέρες μας, ο συγγραφέας όφειλε να θέσει στον εαυτό του κάποιους περιορισμούς: ο πρώτος απ' αυτούς ήταν να μιλάει παρά μόνο για έργα που απεικονίζονται μέσα στο βιβλίο. Τα σχόλια ορίζονται έτσι από τον αριθμό των εικόνων και ο αριθμός των εικόνων ενός βιβλίου είναι για πολλούς λόγους πεπερασμένος. Καλλιτέχνες και έργα όφειλαν να επιλεγούν με μεγάλη αυστηρότητα. Ποιο ήταν το κριτήριο; Ο Γκόμπριτς δηλώνει ότι περιορίστηκε μόνο στα αληθινά έργα τέχνης, αποκλείοντας όσα αποτελούν «απλό δείγμα γούστου ή μόδας». «Τα πιο γνωστά έργα είναι συχνά και τα πιο σημαντικά». Ξεκινώντας από αυτή την

παραδοχή, ο Γκόμπριτς δηλώνει ότι απέφυγε τον πειρασμό της πρωτοτυπίας στις επιλογές του. Φιλοδοξία του βιβλίου, διευκρινίζει, είναι να μας κάνει να δούμε με παρθένο μάτι έργα που νομίζαμε ότι ξέραμε.

Η ιστορία όμως της τέχνης ή αλλιώς η «ιστορία της εικονοποιίας», όπως την αποκαλεί ο Γκόμπριτς, δεν γράφεται μόνο με «αρνητικούς κανόνες» (τι πρέπει να αποφύγουμε): προϋποθέτει και απαιτεί μια ενιαία σύλληψη, μια εποπτεία και μια «φιλοσοφία». Γι' αυτό είναι συνήθως έργο ωριμότητας. Ο Γκόμπριτς φροντίζει να τοποθετήσει τα έργα που ερμηνεύει μέσα στο «οικολογικό τους» πλαίσιο, όπως αποκάλυψε σε μεταγενέστερη μελέτη του τις ειδικές ιστορικές, κοινωνικές, ψυχολογικές συνθήκες της δημιουργίας των έργων. Αυτές μας βοηθούν να εικάσουμε και τις «προθέσεις» του καλλιτέχνη. Παράδοση και καινοτομία, ο ορίζοντας προσδοκίας του έργου και η υπέρβασή του, η ψευδαίσθηση της προόδου στην τέχνη, στερεότυπα και φυσικά πρότυπα, τέχνη και καλαισθησία, τέχνη και τεχνική, το κυρίαρχο ύφος και ο ρόλος του δημιουργικού υποκειμένου είναι προβλήματα που απασχολούν τον συγγραφέα «όχι θεωρητικά αλλά πρακτικά».

Επιστημονικά ερωτήματα και μεθοδικά εργαλεία είναι καλά κρυμμένα πίσω από ένα λόγο άμεσο, απλό και συναρπαστικό. Θα ήταν αληθινή ευλογία να δούμε την *Ιστορία της τέχνης* του Γκόμπριτς να εισάγεται στο διδακτικό πρόγραμμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Με την προσθήκη μιας σύντομης εισαγωγής στη νεοελληνική τέχνη, γραμμένης με ανάλογο τρόπο, θα μπορούσε να πληρώσει ιδανικά ένα μεγάλο κενό της παιδείας μας.

1. Άλλα βιβλία του Ernst Gombrich, όλα στις εκδόσεις Phaidon Press, Οξφόρδη:
 - ★ *Στοχασμοί πάνω σ' ένα ζύλινο άλογο*, 1963.
 - ★ *Νόρμα και Φόρμα*, 1970.
 - ★ *Aby Warburg*, 1970.
 - ★ *Συμβολικές εικόνες*, 1972.
 - ★ *Η κληρονομιά του Απελλή*, 1976.
 - ★ *Το αίσθημα της τάξης*, 1979.
 - ★ *Ιδεώδη και είδωλα*, 1979.
 - ★ *Η εικόνα και το μάτι*, 1982.
 - ★ *Φόρος τιμής*, 1984.
 - ★ *Νέο φως σε παλιούς δασκάλους*, 1986.
 - ★ *Σκέψεις για την ιστορία της τέχνης*, 1987.
 - ★ *Θέματα του καιρού μας*, 1991.

σεις και, μαζί με την ελληνική, έχει μεταφραστεί σε 20 γλώσσες σε όλο τον κόσμο.

Η ελληνική έκδοση ευτύχησε να βρει στοργική στέγη στο Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης. Τρία μέλη της οικογένειας Εμμανουήλ Κάσδαγλη συνεργάστηκαν για να εξασφαλίσουν την αρτιότητα

του βιβλίου στην ελληνική μορφή του. Η Λίνα και η Μαρίνα Κάσδαγλη ολοκλήρωσαν τη μετάφραση που είχε ξεκινήσει η Χρυσάνθη Κληρίδη και συνέχισε αργότερα ο Κωστής Σκαλιώρας. Την επιμέλεια της έκδοσης διεκπεραίωσε με τη γνώση του τελειοθηρία ο Εμμανουήλ Κάσδαγλης.

Η κυκλοφορία του βιβλίου στα ελληνικά με συγκινεί ιδιαίτερα, γιατί η προϊστορία της διασταυρώνεται με τα πρώτα επαγγελματικά μου βήματα στον χώρο της ιστορίας της τέχνης. Λίγο πριν από την πώση της δικτατορίας, μόλις είχα επιστρέψει από τις σπουδές μου στο Παρίσι, βρήκα φιλόξενη